

ANNI VAN BOKHOVEN

GEMERTS HEEM

Nummer 2 2009

Jaargang 51, 2009, nr. 2.

Inhoud:

Peter van den Elsen, Kristus van Ésdonk skrùwt nie mír.....	1
Ruud Wildekamp, Town Major Drake (deel 2).....	3
Adriaan van Zeeland & Simon van Wetten, De Broekstraat van weleer (deel 3)....	9
Jacques van der Velden, Landmeer verklaard.....	17
Ad Otten, Gemert geen stadje maar een staatje.....	22
KAPITTELSTOKJES	25
Wátterspeen is schaatsenrijder (Wim Vos); Een te warme bakker (Simon van Wetten); Afbeelding Huis Borret (Ad Otten); "Commanderij van Gemert" ook in Vught (Ad Otten); Duitse vliegtuigen boven het kasteel? (Ruud Wildekamp); "Ridders" waren "Gemertse fietsen"; Stem voor "De Volksvriend".	

UNIDEK

Omslag:	Anni van Bokhoven (Foto's: Piet Kuppens, Gemert)
Voorzijde:	De weg door het stille roerloze land (2008) Acryl op doek, 60 x 70 cm,
Achterzijde:	Boven zee (2008) Rode bister en aquarel op papier (2008) 19,5 x 27,5 cm Tussen de eilanden (2007) Rode bister en aquarel op papier 19,5 x 29,5 cm
Grafische verzorging:	Drukkerij Vos, Gemert

Uitgave: mei 2009

ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem

tijschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

Secretariaat: Martin Breeuwer, Wijst 185, 5422 BV Gemert

Abonnement: € 20,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)

Penningmeester: Kees Brouwers, Willemstraat 36, 5761 BE Bakel

Betalingen: Op Rabobank Gemert 116197226 t.n.v. Heemkundekring De
Kommanderij Gemert, onder vermelding van "contributie"

Website: www.heemkundekringgemert.nl

Redactie: Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
Anny van de Kimmenade-Beekmans, Grotel 8, 5761 RA Bakel
Ton Thelen, Hezelaar 2, 5422 BX Gemert
Jan Timmers, Kromstraat 1, 5421 XZ Gemert
Wim Vos, Louis Couperusstr. 17, 5421 RH Gemert
Simon van Wetten, Kruiseind 22, 5421 ND Gemert

Redactieadres: Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
e-mail: ad.otten@xladsl.nl

- Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding -

Kristus van Ésdónk skrùwt nie mír

Peter van den Elsen

Tijdens de Esdonkse Markt van 1981 vond Theo Sonnemans uit Sint-Oedenrode het een gepaste gelegenheid om in een knotwilg een gezicht te gutsch. Hij nam het hoofd van Onze Lieve Heer uit het kepèlleke als voorbeeld. En zo was Esdonk jarenlang een (natuur) monument rijker.

Niet lang nadat Sonnemans zijn werk had geklaard, begon het beeld aan één oog te tranen. Het was een tranenstroom die niet ophield. Sommigen zagen hierin een teken: 'Kristus skrùwt', en ze voegden hier meteen aan toe, 'wat wil je met al die ellende in de wereld.' Veel fietsers hielden even stil als ze langs de knotwilg kwamen, gewoon, om even te kijken of hij nog steeds 'skrùwde'. Met enige regelmaat kwam het echter ook voor dat iemand zijn zakdoek te voorschijn haalde en al knielend op de zakdoek voor de 'skrùwende Kristus' enkele Onze Vaders en Weesgegroeten bad. Een nieuwe religieuze plek leek te ontstaan.

In de avondschemer, als een koplamp van een auto op de knotwilg scheen en

Sonnemans aan het werk, Esdonk 1981

een duidelijk gezicht te ontwaren viel, riep het ook iets spookachtigs op. Het leek wel alsof de Germanen uit hun graven waren opgestaan.

Nog elk jaar horen we op Esdonk de vraag: 'Wor is de skrùwende Kristus geblíve?' Helaas, door al dat 'skrùwe' is het gezicht gaan rotten en een flinke

vorst heeft er vervolgens voor gezorgd dat het hele beeld aan gruzelementen viel. Theo Sonnemans heeft later, als troost, enkele vluchtige gezichtscontouren gemaakt aan de gezonde kant van de knotwilg.

Tot slot nog een anekdote uit de tijd van de 'skrùwende Kristus':

Ónze vadder góngk 'ne kaër 't kepèlleke slaojte. "t Wás al dónker èn toew ie trugkwamp van 't kepèlleke zaot 'r 'ne mèn in 't gras, óp z'n kniejs. Ónze vadder verskoot 'r van. Haj daoct dè die mèn iejt mekeerde. Már toew ie dichterbaj kwamp, toew zág ie dè die mèn zaot te bidde vùr die skrùwende Kristus. Ónze vadder zín: "Naw zitte ze al vùr 'nen bom te bidde, wor gí 't hín?" Látter zaoten steeds dikker mènse te bidde vùr die skrùwende Kristus.

De skrùwende Kristus. Een foto van Jan van der Velde (Helmond), 1989.

Town Major Drake – deel 2

Ruud Wildekamp

De 1e januari 1945 betekende niet alleen een nieuw, en hopelijk laatste, oorlogsjaar maar ook een sterk verhoogde luchtactiviteit van Duitse zijde. De *Luftwaffe* lanceerde die dag een grote luchtaanval op de geallieerde vliegvelden in Noord-Frankrijk, België en ons land. Talloze Duitse jachtvliegtuigen werden neergeschoten waarbij veel ervaren piloten het leven lieten of gevangen werden genomen. Deze datum betekende ook dat de 129 *Town Major* (dat is 'onze' Cecil Edward Drake) onder bevel werd gesteld van het *1st Canadian Army*.⁸ Voor Drake persoonlijk betekende dit zijn promotie tot majoor. Eind januari en begin februari 1945 brachten grote troepenverplaatsingen met zich mee ter voorbereiding van de oversteek van de Rijn. De 21e januari 1945 woonde Drake, samen met zijn collega, de 131 *Town Major*, *Captain McCollum* van Uden, een conferentie bij in de Generaal de Bonskazerne te Grave. Doel van de bespreking was het onderbrengen, op korte termijn, van de 51st *Highland Division* in de regio. De divisie ging op rust en moest opnieuw van verse troepen en materiaal wor-

den voorzien. Wapens, uitrusting en de munitievoorraden dienden te worden aangevuld en de troepen een warm bad en ontspanning geboden. Daarnaast zou het een komen en gaan worden van militairen met verlof. Om dit alles voor Gemert en omgeving in goede banen te leiden werden zo'n 250 militairen van het *205th Corps Reception Camp* in de nieuwbouw van het Gemertse kasteel ondergebracht. De militairen van het *4th Rest Camp*, die de terugkeer van frontsoldaten begeleidden, namen intrek in het hoofdgebouw. Alle beschikbare ruimten in Gemert werden weer bezet door militairen. Voor Gemert betekende de aanval die, op 8 februari vanuit de omgeving Nijmegen van start ging, het vertrek van veel van de troepen naar het nieuwe front. Het offensief had als doel het *Reichswald* en het land tussen de Maas en de Rijn te veroveren (operatie *Veritable*). De rust was echter van korte duur. Nieuwe troepen, nu op rust na hun verblijf aan dit front, namen de vrijgekomen kwartieren weer in. Voor Drake waren dit weer drukke dagen om iedereen een geschikt onderdak te

De town-major op de binnenplaats van het kasteel in gesprek met pater Kusters van de Congregatie van de Heilige Geest.

bezorgen. Meerdere gebouwen, schuren en kamers die al waren vrijgegeven, werden opnieuw gevorderd. In de nacht van 23 op 24 maart 1945 startte eindelijk de lang verwachte Rijn-oversteek (operatie *Plunder*). Naarmate de geallieerden dieper in Duitsland doordrongen kwam Gemert almaar verder van het front te

liggen en werd het rustiger. Eind maart was het aantal troepen in Gemert zover gedaald dat zelfs aan andere zaken dan inkwartieringen en recreatieprogramma's kon worden gedacht. De gemeente vroeg de *Town Major* een stuk terrein, dat lange tijd als parkeerplaats was gebruikt, om dit uit te geven als volkstuinen. Hierdoor zou enige verbetering in de, toch wel karige, voedselvoorziening van de inwoners kunnen worden gebracht. In maart ook kreeg een inwoner van Gemert het aan de stok met Drake. Groentenboer Bekkers had grote stukken uit een veldtelefoonleiding geknipt om er zijn stokbonen mee op te binden. De verbindingdienst klaagde en de betrokken Gemertenaar kreeg een donderpreek van Drake over zich uitgestort. Hij was overigens niet de enige. Ook Gemertse kinderen hadden ontdekt dat de veldlijnen sterk genoeg waren om er prachtige schommels van te maken. Intussen waren er in de gezagsverhoudingen tussen de burger en militaire besturen veranderingen opgetreden. De Britse legerleiding gaf geen rechtstreekse opdrachten meer aan de *Town Majors* maar deed dit nu, via het Militair Gezag, als vertegenwoordiger van de Nederlandse overheid. Het Militair Gezag stuurde daarop de burgemeesters aan en deze overlegden, als het militaire zaken betrof, met de *Town Major*.

Dat de *Town Major* toch nog wel enige macht bezat mag blijken uit het feit dat, op zijn initiatief, in Gemert en Beek en Donk door de gemeentepolitie en de Britse militaire politie samen huiszoeken werden gehouden. Men was op zoek naar wapens, munitie, uniformen, dekens, voedsel, sigaretten en andere zaken van militaire oorsprong. De grote hoeveelheden die werden aangetroffen vormden voor de Militaire Commissaris van Oost-Brabant de aanleiding om een vrijwillige inlevering te organiseren. Daarbij werden padvindders ingeschakeld om 'jerry cans', olieblikken, dekens, kleding, munitie en veldlijnen en dergelijke, in te zamelen op een centraal punt bij het gemeentehuis. Drake regelde de afvoer met militaire vrachtwagens. Na de bevrijding van heel Nederland op 5 mei 1945 verschoof zijn taak meer en meer van het onderbrengen van troepen naar het begeleiden van vertrekkende troepen. Scholen, zalen en gemeenschapsruimten werden weer vrijgegeven voor de oorspronkelijke bestemmingen en families moesten afscheid nemen van hun kwartnemers. Vriendschappen zijn in die dagen ontstaan die tot ver na de oorlog voortduurden. Toch was het niet altijd Pais en Vrede. Drake zorgde nog voor een conflict tussen de gemeenten Bakel & Milheeze en Gemert. Zijn toezegging aan de gemeente Gemert

Een uitgave van Boekdrukkerij Helmond: "Tracht u verstaanbaar te maken voor uw bondgenoten: For Englishmen: Speak Dutch. Voor Nederlanders: Spreek Nederlands" (Heemkamer – Collectie Riek Jonkers-vd Putten).

dat een deel van de straatklinkers van de voormalige 'Duitse weg' in De Rips, opgehaald mocht worden voor verbeteringen aan wegen in het Gemertse buitengebied, viel in Bakel & Milheeze niet in goede aarde. Het Militair Gezag moest er aan te pas komen om vrede te stichten tussen beide kempfanen.⁹ Slechts zelden richtte Drake zich, via de Gemertse Courant, direct tot de bevolking. Doorgaans liet hij dat over aan de burgemeester. Op 16 februari 1945

klaagde hij echter over het verkeersgedrag van de gemiddelde Gemertenaar. Het militaire verkeer ondervond ernstige hinder door willekeurig geparkeerde voertuigen, fietsers die in rijen van drie of vier naast elkaar reden en voetgangers die de gehele straat nodig hadden. De klacht werd vermoedelijk ook in Eindhoven gelezen want in de week daarop publiceerde het Militair Gezag een stuk waarin deze klachten ook naar voren kwamen en instructies aan de bevolking werden gepresenteerd, hoe het dan wel moest.

Nationale bevrijding en vertrek

Op 7 mei 1945, tijdens de viering van de nationale bevrijding in Gemert, woonde Drake de dankdienst in de kerk bij en stond hij naast burgemeester Stevens en de heer Ypenburg, voorzitter van het Oranjecomité, op het bordes van het gemeentehuis. Daar keken de genodigden naar de optocht van de Gemertse schoolkinderen en hun aubade. Twee dagen later stond hij opnieuw op dit bordes. Nu om de bevrijdingsoptocht en -festiviteiten bij te wonen. Veel indruk maakte de strakke en gedisciplineerde houding van de militairen tijdens het spelen van de volksliederen. Op donderdag 31 mei trok de eerste naoorlogse sacramentsprocessie door het dorp. Daarbij trad Drake persoonlijk op als

verkeersregelaar.

Town Major Drake bleef tot 12 november 1945 in Gemert. Per die datum werd ook de 129 *Town Major* opgeheven. Tijdens een buitengewone vergadering van Burgemeester en Wethouders werd op het gemeentehuis afscheid van hem genomen. Daarbij werd hij uitgebreid bedankt door de burgemeester die, namens de Gemertse bevolking, stil stond bij zijn grote verdienste voor de naoorlogse Gemertse gemeenschap. Als dank en herinnering bood de burgemeester hem een fraaie oorkonde aan die was gemaakt door de Zusters van het Heilig Bloed te Aarle-Rixtel. Daarna kreeg Ypenburg het woord. Namens de bevolking bood hij hem een fotoalbum aan met foto's, gemaakt gedurende de periode van zijn verblijf in Gemert. In zijn afscheidstoespraak dankte Drake de Gemertse inwoners voor het '*charter*' en het fotoalbum. Hij prees de mensen voor de wijze waarop was gereageerd op de vele verzoeken van het geallieerde hoofdkwartier die hij doorgaf en vooral de samenwerking met de verschillende gemeentelijke instanties. Verder uitte hij zijn tevredenheid over de houding van de Gemertenaren ten opzichte van de geallieerde zaak. Daags daarop vertrok Drake naar Helmond waar hij, nog tot 29 mei 1946, dienst deed bij de 85 *Town Major van de British Army of the*

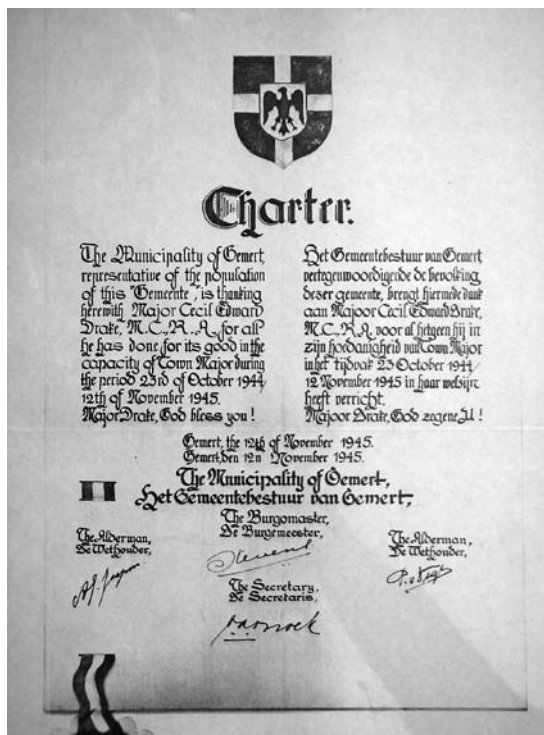

Town-major Drake bij zijn afscheid op het bordes van het gemeentehuis in Gemert. Vlnr. Wethouder Nard van Vugt, waarnemend burgemeester Stevens, Cecil Drake, Hendrik Ypenburg, gemeentesecretaris Jacques vd Broek.

Rhine.¹⁰ Van daaruit behartigde hij, in nauwe samenwerking met de 13 Claims and Hirings Office te Eindhoven, o.m. de Britse militaire belangen in de gemeente Gemert en de financiële afhandeling van de inkwartieringen en de, door militairen aangerichte, schadegevallen. Na enkele maanden in Helmond te hebben gewerkt werd hij verplaatst naar Osnabrück in Duitsland. Uiteindelijk werd hij nog bij een staf in Egypte gestationeerd en volgden enkele plaatsingen in het Verenigd Koninkrijk. Op vijftigjarige leeftijd werd hem eervol ontslag uit de militaire dienst verleend. Na zijn pensionering trok hij zich terug in het dorpje Bishopthorpe ten zuiden van York in het graafschap North Yorkshire.

Vijftig jaar later

Zomer 1994 ontving Drake, op dat moment nog steeds woonachtig in Bishopthorpe, een uitnodiging van B&W van Gemert voor het bijwonen van de feestelijkheden ter gelegenheid van vijftig jaar bevrijding op 24 en 25 september 1994. Per brief van 12 september liet hij echter weten niet in staat te zijn om aan de uitnodiging gevolg te geven. Hij was inmiddels 91 jaar, had een zwak hart en problemen met zijn onderbenen waardoor hij slecht liep. Hij stelde voor om zich te laten vertegenwoordigen door mevrouw Johanna Bijvoet, zijn

De oorkonde voor major Drake. Ondertekend door de burgemeester, de gemeentesecretaris en "the aldermen" (wethouders) Jaspers en Van Vugt.

voormalige tolk, die in 's-Hertogenbosch woonde. Op de 24e september belde hij burgemeester Van Maasakkers op en wenste daarbij de gehele Gemertse bevolking twee mooie en fijne dagen toe. Per brief deed de burgemeester hem in november verslag van de activiteiten en feestelijkheden die in het dorp hadden plaatsgevonden.

NOTEN:

- [8] De indeling bij het Canadese leger was het gevolg van een hergroepering van troepen die eind nov. 1944 al was begonnen. De Britse troepen werden overwegend in het oosten van Noord-Brabant en noord-Limburg geplaatst ter voorbereiding van een offensief naar en over de Rijn. Het Canadese leger werd langs de Maas gelegerd en geconcentreerd in het gebied tussen Eindhoven, Oss en Nijmegen. Dit ter voorbereiding van het vrijmaken van het gebied tussen de Maas en de Rijn en de oversteek van deze laatste rivier.
- [9] De 'Duitse weg' was in De Rips de plaatselijke aanduiding voor de Hazenhutseweg. Ze vormde de verbinding tussen de weg Milheeze-De Rips en de Jodenpeel. Juist voor de brug over het Defensiekanaal (nu Peelkanaal) hadden de Duitsers een radarstation aangelegd voor de bestrijding van binnendringende geallieerde bommenwerpers. De weg naar dit station was door hen met klinkers van een wegdek voorzien en was de enige verharde weg in de verre omgeving. Gemert diende het verwijderen van de klinkers te stoppen maar mocht de stenen die al waren opgehaald houden.
- [10] Na de Duitse capitulatie werd het Britse leger, voordien in ons land *British Liberation Army* geheten, in Duitsland een bezettingsleger met de aanduiding *British Army of the Rhine* [BOAR].

BRONNEN:

- Archief Gemert-Bakel, AG004, Gemeentesecretarie, mappen 140-141, Notulen B&W 1940-1945; mappen 798-799 Gemeentelijke brandweer; mappen 1443-1449 Geallieerde vorderingen en inkwartieringen; Gemertana 1308;
- UK National Archives, WO 171/3517, *War Diary 129 Town Major* en WO 171/7657, *War Diary 131 Town Major*, WO 373/25, *Military Cross recommendation*.
- Kimmenade-Beekmans, A. van de, *Gemert bezet – Gemert bevrijd*. Gemert, 1994.
- Kimmenade-Beekmans, A. van de, *Kasteel bezet – kasteel bevrijd*. Gemert, 2005.
- Kimmenade-Beekmans, A. van de, "Engelsen in "De Kroon" tijdens bezetting." Dl 1, *Gemerts Heem*, 2008.02: 16-25; Dl 2. *Gemerts Heem*, 2008.03: 1-13.
- Möller, C. *Die Einsätze der Nachtschlaggruppen 1, 2 und 20 an der Westfront von September 1944 bis Mai 1945*. Aachen, 2008: 212.
- Smith, J.R. & E.J. Creek Beale, N. *Kampfflieger Teil 4, Bombers of the Luftwaffe Summer 1943 – May 1945*. Hershaw, 2005.
- Gemertse Courant 17 nov. '44, 24 nov. '44, 16 mrt. '45 en 24 feb. '45.
- Dagboeken Fraters 2, 04-09-43 tot 21-01-45.
- www.globalsecurity.org/military/library/report/other/us-army_germany_1944-46_ch02.html.
- www.bbc.co.uk/ww2peopleswar/stories/77/a5844477.shtml.
- www.pegasusarchive.org/arnhem/war_84med.html.

Met dank aan: Annie van de Kimmenade-Beekmans, Bakel; Ad Otten, Gemert; Antoon Verbakel, Uden; Documentatiegroep Volkel

De Broekstraat van weleer (3)

Oude tijden keren niet weer

Adriaan van Zeeland en Simon van Wetten

In de Broekstraat heeft rechts voorrang. En toch blijven we, verkramping van de nekspieren ten spijt, ook tijdens deze derde etappe stug naar links kijken. Op die manier hebben we café De Zoete Moeder, de Van de Weijer-boerderij, de boerderij van Jaspers, het huis van de

familie Vissers en de Begijnenhoeve van de Van de Laars aan ons voorbij zien komen. U, de lezer, passeert nu de psychologische grens die wordt gevormd door de Groenendaal. Nee, terug naar het dorp kan nu niet meer. We gaan dóór!

Nog even terugkijken naar wat we hebben gehad. De Broekstraat kort voor de verharding (ca. 1965). Het fietspad voerde onder de elektriciteitspalen door.

De Eik

Op de hoek van de Groenendaal en de Broekstraat staat een boerenhuis met schuur van oudsher bekend als “de Eik”. Hoe oud is niet bekend.¹ Bij de invoering van het kadaster in 1832 boerde er Peter de Groot. In 1877 is een verbouwing geregistreerd en sedert 1980 na een volledige herbouw heeft het de huidige woonbestemming. Tussen 1920 en 1930 was Tuinbouwvereniging Sint Medaar eigenaar.² Geen eiken, maar kersen-, peren- en appelbomen vormden de skyline van dit fruitig stukske Gemert.

In 1930 kocht Harrie Francissen het huis, maar hij ging er nog niet wonen. Hij was getrouwd met Theodora Slits, weduwe van de jong gestorven Martinus Verkampen. Dora was in 1916 met vijf kinderen achtergebleven in de boerderij waar nu onze wethouder Harrie Verkampen woont. Na haar hertrouwen met Francissen kreeg Dora nóg twee kinderen, Martinus, die later Norbertijn werd, en Anna, onze zegsvrouwe.

Anna bracht haar jeugd door op de Verkampen-hoeve. Ze was twintig toen één van haar halfbroers trouwde en in het stamhuis een eigen gezin wilde stichten. De nog thuiswonende kinderen verhuisden daarom naar De Eik. Moeder Dora was toen al overleden.

Anna *ha d'n aard nie* in De Eik. Het was er naar haar gevoel té klein, té beperkt. Het

De Eik in 1950. Bij de sloop en herbouw in 1980 kwam aan het licht dat het pand oorspronkelijk een kortgevelboerderij moet zijn geweest met de voordeur aan de Broekstraat. Door de later gemaakte uitsparing in de lange gevel werd het mogelijk daar de voordeur met grotere ramen te plaatsen.

De (nieuwe) Eik (febr. 2009).

was ook geen echte boerderij, “feitelijk een tuinderij geweest”. Anna was een echte boerin, wilde breder, ruimer, ruiger. Twee koeien, een paard, wat hennen, dat was te weinig. Ze heeft er vier jaar gewoond, samen met haar vader en haar oudste halfbroer Jan. Broer Martien was

toen al Norbertijn. Anna was blij toen zij vier jaar later trouwde en als mevrouw Bouw naar de Doonheide kon verhuizen. Net als bij de geïnterviewden in de vorige afleveringen staan de eerste oorlogsdagen Anna nog helder voor de geest. Vooral de verwarring van de 11e mei 1940 weet ze goed onder woorden te brengen: Wel of niet evacueren? Per se thuis willen blijven! Sommige oude onwillige lieden werden toch met stoel en al op een kar gezet en naar de Hoge Aarle of Tereiken gereden. Ergens in de slootkant bivakkeren, anderen die zich in het (nog niet al te hoge) korenveld verscholen, vliegtuigen die over vlogen, het was warm weer, een papaplu als parasol. Elsendorpse boeren die met hun koeien via de Broekstraat op weg waren naar De Donk, Duitsers die ingekwartierd werden, hun commandant in de beddekoets. De pèèrd van de soldaten stonden op het erf, en Anna moest er water voor pompen...

Toen Anna in 1941 in De Eik kwam wonen, ging er een familie Verkampen uit. Antonius, de op één na oudste zoon van de al genoemde Martinus en Dora Verkampen-Slits, was er na zijn huwelijk met Johanna Maria van der Lee gaan wonen. Zij kregen vijf zonen, waarvan de oudste, Martinus, maar enkele weken oud werd. Dáárom is Toon, geboren

V.l.n.r. Anna Francissen, vader Harrie, moeder Dora, Martien.

in 1930, de oudste. Hij vertelt dat na hem wéér een Martinus werd geboren. Een driftig *mènneke*, volgens Toon. Hij trok bijvoorbeeld op de bewaarschool bij de zusters een non de kap van het hoofd. Toon: "Ik zat aan de andere kant van het lokaal, bij de grotere jongens, en zag het gebeuren. Ik heb trouwens nog nooit zoiets *skons* gezien, een zuster zonder kap. Maar ik moest evenzogoed m'n broertje kalmeren door er schrij-

Voorste rij vlnr drie zonen van Tòntje Kamp (Toon Verkampen): Toon, Theo, Wim. Zittend vlnr: Hendrik Tielemans, Dina Verkampen, Jan Verkampen, Harrie Francissen, Norbertijn Martien Francissen, Anna Francissen, Toon Verkampen, Johan Verkampen en Christien van Ansem met hun dochtertje Door. Rij daarachter: Mina Bevers, Gerard Verkampen, Anna Francissen, Bert de Louw, Adriaan van Kessel, Nel Verkampen, Hanneke de Louw, Gerard Francissen. Achterste rij: Theo van de Elzen, nóg een Norbertijn, Mie Tielemans-Bevers, vrouw Van Kessel-van Alfen, Janus van Zeeland, Petronella van Deurzen, pater Bijnen.

lings bovenop te gaan zitten, zo boos was ie.” Nog in hetzelfde jaar is Martien aan de stuipen gestorven, nog maar vijf jaar. Toon herinnert zich nog dat het kistje thuis stond, op twee stoelen. En - na al die jaren – vol emotie: “Ik ben toen op een andere stoel geklommen en heb geprobeerd weer leven in onze Martien te krijgen. Èn óns moeder skrúwde drijé álleng daog.”

Er kwamen nog twee broertjes, Willem en Theo.

Toon ging veel naar Jaspers, omdat moeder met fruit en kroesels (kruisbessen) – de naweeën van Sint Medaar – op de mèrt stond. Bij Jaspers hadden ze een hele grote staande klok. Tijdens een zwaar onweer, waar vooral Mietje Jaspers heel bang voor was, zijn zij en Toon

in die grote, staande klok gekropen. Efteling in de Broekstraat!³ De vader van Toon ging - het was in de crisisjaren en er moest wat worden bijverdiend - naar Beek en Donk om schepen te lossen. Vaak deed hij dat alléén, een boot van 150 ton, over een wiebelende loopplank, met zakken slakkenmeel en ander zwaar spul op zijn schouder. 's Avonds bestond die schouder, aldus Toon, nog slechts uit "rauw vlees".

En de jongens moesten ook van alles aanpakken. Hout sprokkelen in De Mortel, stro en rogge halen, in de *kán-niedasse* klimmen en er het dood hout uit kappen, en *meepeasant* ook de ekster-nesten uithalen. Toon had sowieso geen last van hoogtevrees. Toen hij in de mobilisatietijd een parachutist naar beneden had zien komen, was Toontje daardoor zó geïnspireerd, dat hij twee lakens uit moeders linnenkast nam en op de nok van het dak klom. Dat hij zijn korte vlucht zeventig jaar later nog kan navertellen, is te danken aan het feit dat de aangebouwde schuur net was afgebroken, en de grond eronder diep was omgeploegd. Dat verzachtte de landing. Op bijgaande grote familiefoto staan ook wat geestelijken. Toon herinnert zich nog het raadsel dat één van die Norbertijnenpaters tijdens het opstellen voor de foto aan de kinderen opgaf:

"Ge komt door één straat binnen, en ge gaat er door twee weer uit." Juist ja: de Broekstraat!

In 1953 kocht Hendrikus Tielemans, getrouwd met Dina Verkampen, De Eik. De volgende eigenaar werd Jos van den Bosch, architect van beroep. In 1980 sloopte hij het pand en herbouwde het in dezelfde vorm. De familie Tielemans die er nu woont, geen familie van de eerder genoemde familie, kocht in 1990 'de (nieuwe) Eik' van de familie Van den Bosch.

Broekstraat 44

"De Lindelaar" staat er boven de voordeur van deze langgevelboerderij, tegenwoordig de woonstee van de familie Krol. Een nieuwe naam maar wel toepasselijk voor een boerderij met lindes aan de voorgevel in een gebied van oudsher bekend als 'de Laar'. De rijpere Gemertenaren kennen dit pand als de Van Dooren-boerderij. Een halve eeuw lang heeft immers deze familie de boerderij bewoond, een hele eeuw lang heeft zij de boerderij bezeten. Het echtpaar Johannes van Dooren en Anna Maria Wassenberg, getrouwd in 1881, vormde de voorhoede. Acht kinderen kregen zij, en ze hadden ook nog een neefje en een nichtje in huis. Zoon Driek en dochter Ant hebben, na het overlif-

Toen en nu. Bepaald curieus is het dat in het nieuwe pand de muurankers van het oude pand zodanig zijn geplaatst dat zij in plaats van 1865 nu het jaar 1985 vormen. De lindebomen zijn dezelfde.

Anna Maria Wassenberg (1855-1921), vrouw van Johannes van Dooren (1847-1918). Gehuwd 17.2.1881.

den van hun ouders en het uit het huis wegtrouwen van hun broers en zusters, de boerderij nog lang bestierd. Na de Tweede Wereldoorlog zijn ze *in de straat* gaan wonen, de Oudestraat in dit geval, in het huis nabij de rotonde dat nu al zo heel lang, achter steeds dichter wordend struikgewas, leeg staat.

De boerderij in de Broekstraat werd eerst een jaar of twaalf gepacht door een Van Kessel, en vervolgens streek Ties Kuijpers er met zijn groeiend gezin neer. In de jaren tachtig werd de boerderij verkocht aan paardenhouder Biemans, maar die heeft er nooit gewoond, want

Gezin van Ties en Anneke Kuijpers

enkele weken na de aankoop brandde de boerderij af!

Vervolgens heeft de familie Krol zich over de ruïne ontfermd en er weer een prachtige boerderij van gemaakt, inclusief een heuse tennisbaan. Op de plek waar ooit de Van Doorens *d' èrpel aojt dínne*, klinkt nu het *fifteen-love*. Puberliefde of tennisstand, de tijd staat hoe dan ook niet stil, óók niet in de Broekstraat.

De volgende aflevering gaan we op weg naar het keerpunt op Boekent!

NOTEN

1. In het gebied tussen Heuvel en Broekstraat is al uit de middeleeuwen de naam "Gebor(n) de Eik" bekend maar of hier een relatie mee bestaat is niet zeker.
2. De naamdag van de Heilige Sint Medardus is 8 juni. Een spannende dag, want: *Regent het met Sint Medaar, is dat na veertig daag pas klaar.*
3. Voor de boerderij van de familie Jaspers, zie Gemerts Heem 2009 nr.1.

De oude boerderij na de brand in het voorhuis (1982/1983).

Landmeer verklaard

Jacques van der Velden

De *Landmeerse loop* is één van de Gemertse toponiemen, waarvoor in mijn ogen nog geen bevredigende verklaring is gevonden. Vooral het element *meer* veroorzaakt hoofdbrekens. Een artikel over het Belgische Meerbeke zette mij aan het denken.¹ Niet alleen vanwege het element *meer*, maar vooral omdat het om een grensbeek ging. Meerbeke, een beek op de grens van het oude Brabant en de *Landmeerse loop* een beek op de grens met het Land van Ravenstein.^{fig.1} *Meer* zou de betekenis hebben van 'paal' of 'grens'.

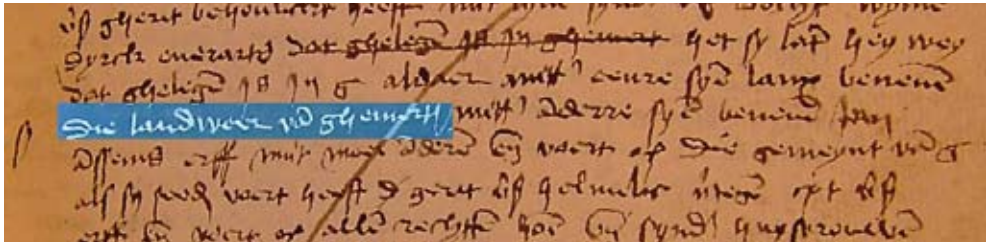
Het verwarrende is dat in de Gemertse protocollen *landmeer* en *landweer* door elkaar worden gebruikt.² In de Duitse gemeente Bruchköbel is het gehucht Landmehr gelegen 'An der Landwehr'-straat. Op de grens van Erp en Veghel heeft aan de Veghelse kant vroeger een *landweer* gelegen. In een Erpse bron wordt melding gemaakt van 'een perceel gemeente aan den Dijck genaamt den Landmeer', dat aan de Erpse kant was gelegen.³ Dit doet mij denken aan twee verschillende begrippen, die op een

bepaalde manier soms samenvallen.

Hoe zijn deze woorden ontstaan? Uit *mere*, *meer* 'paal, grenspaal' werd het verzamelwoord *gemere*, *gemeer* 'grens' gevormd. Verder bestaat ook de samenstelling met *land-* zoals *landgemere*, *landgemeer* 'grens van een grondgebied'.⁴ Met maar één letter verschil hebben zich ook de woorden *were*, *weer*, *gewere*, *geweer*, *landgewere*, *landgeweer* 'verdedigingswerk van een grondgebied' ontwikkeld.⁵ Het ge-voorvoegsel lijkt in

Afb. 1: *Landmeerse Loop* bij Esdonk op de grens (stippelijlijn) met Boekel. ± 1900 (Historische Atlas Noord-Brabant, Blad N° 630, Gemert, Verkend in 1897).

Afb. 2: Uit een schepenakte de dato 20 december 1478 met gemarkeerd de aanduiding 'die landweere van ghemerth' (Gemeentearchief Gemert-Bakel - Gemertse Protocollen, R96 akte 423).

landmeer, *landweere*, *landmehr* en *landwehr* verdwenen te zijn. Dit verlies is ook te zien in oude schrijfwijzen van *tijt*, *getide*, *iaerghetijden*, *iaertijden*.⁶ Soms is een tussenstadium van het voorvoegsel in de vorm van 'a', 'e' of 'i' blijven bestaan, zoals in *jaeritide*, *landimar*, *landemer* en *landamære*.⁷ In een database met Oudengelse oorkonden vond ik ongeveer 400 vermeldingen van het woord *landgemaero* 'landgrenzen' in de periode 700-1100. Hiervan had 8% het voorvoegsel verloren.⁸ Alhoewel ik het bewijs niet kan leveren, lijkt het mij toch aannemelijk dat het voorvoegsel in het toponiem *de land(ge)meerse loop* wel bestaan heeft.

Landweere 'verdedigingswerk' en *landmeer* 'grensscheiding' zijn verschillende begrippen. Verwarring ontstaat pas wanneer een verdedigingswerk aan een grensscheiding is gelegen. Het wordt nog lastiger wanneer in het middelnederlands [mnl], dat is in de periode 1200-1500, de betekenis van *landmeer* volledig wordt overgenomen door *landweere* 'verdedigingswerk tevens dienende tot grensscheiding'.⁹ Deze overname

is begrijpelijk, want vooral in die periode werden aan de grenzen *landweren* gebouwd.^{fig.2} Een paar eeuwen later was dat niet meer actueel bijgevolg dat *landmeer* weer werd gebruikt.¹⁰ De loop op de grens met Boekel heeft waarschijnlijk onderdeel uitgemaakt van de *landweere*, want bestaande landschapselementen zoals waterlopen werden zoveel mogelijk gebruikt.¹¹ Het is dan logisch dat zoiets als de *Landweerse loop* kon ontstaan. De vermeldingen van *landweere* en *landmeer* verwijzen niet zozeer naar de loop, maar naar belendingen met termen als '(be)neven de' en 'aan de'. Volgens mij is de naam *landmeerse loop* nooit weg geweest.

Toch begrijpt niemand meer dat *landmeer* 'landgrens' betekent. Dit komt volgens mij omdat men andere woorden is gaan gebruiken voor *meer* 'grens'. Een van die woorden is *limiet* 'grenslijn, grens' dat in het mnl. uitsluitend gebruikt werd voor natuurlijke grenzen.¹² Pas in de periode 1500-1700, het vroegnieuwnederlands [vnnl], is dit woord overgenomen door het Nederduitse leenwoord

grens.¹³ Landmeters tekenden eind 18e eeuw *limietscheidingskaarten* waarop de *palen* 'grenspalen' en *paalsteden* 'plaats waar grenspalen staan' in kaart werden gebracht.¹⁴ Deze palen hadden namen zoals in Gemert de *Rytse Paal*, *Paal Agter Sant*, *Steebergse Paal* enz.^{fig.3} In de *paelbrieven* van 1326 staat hoe de verdeling was van het Gemerts grondgebied tussen de Heren van Gemert en de Duitse Orde.¹⁵ In oude stukken wordt gezegd dat er drie *Hertogspalen* hebben gestaan in de Aa, op het punt waar de grens ligt tussen Boekel en Gemert op Esdonk.¹⁶ Het lijkt erop dat *meer* 'paal of grens' verdrongen is door *paal* 'kunstmatige grens' en *limiet* 'natuurlijke grens'. Mogelijk heeft eerder al het Oudnederlandse [onl] woord *marka* 'grens(teken)' hierbij een rol gespeeld. Hieruit is namelijk het woord *landgemerke* ontstaan, in het middelnederlands [mnl] nog *landmerke*, dat mogelijk *landgemere* heeft verdrongen.¹⁷

Als mijn verhaal waar is, dan moeten er nog meer toponiemen of plaatsnamen te vinden zijn. Misschien voldoen de volgende twee voorbeelden hieraan. Boxmeer heette aanvankelijk *Mere* en pas later Boxmeer wat waarschijnlijk terug te voeren is op Jan Buc, die in 1271 heer van *Mere* was. Deze plaatsnaam wordt door sommigen verklaard met 'paal, grenspaal'.¹⁸ Op een 18e-eeuwse

kaart van Dinther werd de Leijgraaf aangeduid met 'De Meer of Leygraaf'. Hier is geen sprake van een meer 'binnenwater van enige omvang'. Beide voorbeelden liggen net als *de Landmeerse loop* in het grensgebied van het Land van Ravenstein en het Land van Cuijk. De Meerdijk in Waalwijk op de grens met Loon op Zand vormt een restant van de oude omdijking van de Grote of Zuidhollandse Waard en markeerde hier deels ook de grens tussen Brabant en Holland. Ik hoop dat dit verhaal een nieuw licht werpt op de betekenis van het toponiem *de Landmeerse loop* 'de

Afb. 3: Een tekening van de 'Geemertsche Stebarchse Paal' met grenslijn en.... kerk van 'Geemert' met uurwerk, 16e eeuw (Bron: RHCE, archief nr. 3181, vrl.nr. VIII/e/2/18/3).

grensbeek van een grondgebied'. Naar mijn mening is dit de enige juiste naam voor deze beek. Landweren zijn hier pas gebouwd in de periode 1350 en 1450, terwijl het begrip *landmeer* vermoedelijk al veel eerder werd gebruikt. Hiermee is *landmeer* als 'grens van een grondgebied' in mijn ogen voldoende verklaard.

AFKORTINGEN:

EWN = Etymologisch woordenboek van het Nederlands, onder hoofdredactie van M. Philippa, F. Debrabandere en A. Quak; EWN hfdstk 2b, Taalperioden en Taalvarianten:

MHV = Middelnederlandsch handwoordenboek, Verdam.

GH = Gemerts Heem.

mnl = middelnederlands [1200-1500]

vnnl = vroegnieuw-nederlands [1500-1700]

oe = oud-engels [voor 1100]

on = oud-noors [voor 1500]

ozw = oudzweeds [voor 1500].

NOTEN:

1. <http://nl.wikipedia.org/wiki/Meerbeke>.
2. Ad Otten, Landweer van Gemert, thans: landmeerse loop, in: GH1977 (nr.66), p.14-16; Peter vd Elsen, Esdonk, Geschiedenis van een kapelgehucht, p.75; Jan Timmers, De Walgraaf en de Snelle Loop, in GH2008.03, p.17; Gemertse protocollen, R96 akte 423 'beneven die landweer' 20.12.1478, R127 akte 412 'aan den Landtmeer' 8.11.1714; R129 akte 55 'neven de Landtmeer' 7.2.1720; R143 akte 65 'aan de landweer' 26.2.1749.

3. <http://www.viamichelin.com>, Bruchköbel deelstaat Hessen. (25 km van Frankfurt am Main). -Toponiemen Veghel, W.H. Cornelissen, lemma Landweer, *Gelegen omtrent der lantweren* [1384; GVIE2]; *de landweer* [kad. 1832; C 373,374]; BHIC toegangsnr. 7687, Dorpsbestuur Erp, 1342 – 1814, Invnr 72, Akten betr. verkochte nieuwe erven [1802]. *Landmeer*.

Afb. 4: Landweer/Landmeer halfweg Erp - Veghel op kaart (anno 1794) van Hendrik Verhees.

4. Jacob Grimm, Kleinere Schriften 2. ISBN 3487010445, 9783487010441, p.34. ags. sind *mère, gemère, landgemère*, und noch heute english *meer* beides sumpf und grenze, das verbum *meer* abgrenzen; mnl. *meer* grenze, *meeren* limitare.
- EWN Ke – R, lemma meren 'een schip vastleggen'. Ozw. *Landamære* 'grens, streek' (nzw. *Landamären* mv. 'streek'). Uit pgm. *mairō - ontstond o.a. mnl. *meer* 'grensafscheiding' [1240; Bern.], in *Die pale, ogte meere sette* 'wie palen of grensmarke zou plaatsen'. Hierbij hoort ook de homonieme afleiding mnl. *meeren* 'begrenzen' [1240; Bern.], zoals in *gemeert ende gepaelt* 'begrensd en afgepaald' [1378; MNW].
  - EWN Ke – R, lemma muur 1 'wand'; ook ontleend zijn: en in het Germaans mnl. *mere, meere* 'paal, grenspaal', on. *mæri* in *landamæri* 'grensgebied', oe. (ge)*mære*

- 'grens' < pgm. *ga-mairja-, met een betekenisverschuiving van versterkte begrenzing' naar 'grens' en 'gebied'.
5. EWN, lemma geweer 'handvuurwapen' mnl. *ghewere* 'verdediging, tegenweer, strijd' in *lichte in orloghe ende in gewere* 'vaardig in oorlog en strijd' [1300-25; MNW-R].
    - MHV, lemma *were, weer, ware, werre en wert?* 'Verdediging, afweer'.
    - <http://www.sebastiaansgilde.be/nl/default.dhtml> 'ze waren vrijgesteld van belastingen, karwijen en wacht, maar moesten steeds paraat staan bij het *landgeweer* of de heervaart'. -Deutsches Rechtswörterbuch – DRW: Lemma: Pilger, m, Pilgrim, m, II. wegen der *landwehre*. daroff ist der stad antwort, daz der rait eine *landgewere* in ire stad fryheit und burgbanne gemacht habe, paffen und leyen und alle manne pilgerin, kauffluden, frembden und heymischen, die in soliche *landgewere* mit iren liben und gutte koment, zu befriedunge und offenthaldunge ires lybes und guttes. 1434 Schaab, Städtebund II 432
  6. EWN F – Ka, lemma *getij(de)* 'eb en vloed; breviergebed'. Mnl. *getide* 'breviergebed' [1236; CG I, 25], seven ghetiden . . . sijn seven jaer 'zeven tijdsperioden, te weten seven jaar' [1285; MNW], lemma jaar 'de periode waarna een kalender zich herhaalt', *jaargetijde* 'seizoen', 'jaarlijkse sterfdagherdenking'. Mnl. *jaerghetide* slechts in de betekenis 'jaarlijks terugkerende herdenkingsdag' [*jaargetide* 1240; Bern.], dan ook *iaerghetijden*, *iaertijden* 'jaarlijks terugkerende perioden, seizoen' [1599; Kil.].
  7. *Taal in stad en land*, Noord-Hollands, J. Berns i.s.m. S.Steusel. Hoofdstuk 3. Woorden en woorddelen, pagina 45, Het tussenstadium i- vindt men b.v. bewaard in mvla. (owvla.) igaen (vgl. ook buiten het participium b.v. inas 'genas', jaertide), op dezelfde wijze als b.v. in 't oudere Engels yclad 'gekleed'.
    - An etymological dictionary of the Scottish language: Lemma *Landimar*. A march or boundary of landed property, Aberdeen.
    - In Rutherglen Schotland viert men elk jaar *Landemer* dag. Google naar: Rutherglen +Landemer + "David I"
    - EWN Ke – R, lemma meren 'een schip vastleggen'. Ozw. *Landamære* 'grens, streek' (nzw. *Landamären* mv. 'streek').
  8. *LangScape*, *The language of landscape: Reading the Anglo-Saxon countryside*. <http://www.langscape.org.uk/jsp/getKWIC.jsp?format=HTML&limit=2000&KWICSizeSelect=5&sortType=all&sectionTypeSelect=1&glossaryKey=1885>. Of Google met 'landgemere +landmere' en selecteer "KWIC Search".
    - *LangScape*, Lijnnr. 663.0.00 "bis sindon þa landgemæro þæs geburlandes to Abbendune [..]," [A° 956]. Dit zijn de grenzen van de landerijen van de vrije (volledige) eigenaars te Abingdon [..]. (*Abingdon in Berkshire*).
  9. MHV, lemma *Lantwere*, -weer 2) verdedigingswerken; ook de ter verdediging opgeroepen manschap; het dijkleger; een verdedigingswerk tevens dienende tot grenscheidingsbarrière.
  10. Gemertse protocollen, R127 akte 412 'aan den Landtmeer' 8.11.1714. [p. 401-2]. R129 akte 55 'neven de Landtmeer' 7.2.1720
  11. [http://nl.wikipedia.org/wiki/Landweer_\(vestingwerk\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Landweer_(vestingwerk)) .
  12. EWN, lemma *limiet*
  13. EWN, lemma *grens*.
  14. Op de kaart gezet Hendrik Verhees, politicus, kaartenmaker en waterstaatkundige 1744-1813, Kaart figuratief van de limietscheiding, pagina 219 en 252.
  15. Ad Otten, *Gebied tussen Boekent en Milschot: bakermat van de Duitse Orde in Gemert?* In: GH 1975, nr.58 (p. 6-14).
  16. Van d'n Aabeemd tot de Zwijnsput, toponiemen in de cijnskring Helmond vóór 1500 in naamkundig en nederzettingshistorisch perspectief. Lemma: *Geweer*, p. 98.
  17. Hugo F. van Heussen, *Oudheden en gestichten van Zeeland*, behelzende de oudheden, opkomsten; Gepubl. door C. Vermey, 1722, p. 23, Stichtingsbrief 1398.
  18. G. van Berkel, K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen herkomst en historie*, lemma *Boxmeer*, 1271 *Mere*, 1459 *Boxmeer*; heette tot in de 14e eeuw kortweg *Mera* (met verlatijnste uitgang –a), dwz. *Meer*, een woord dat in het mnl. behalve 'meer, waterplas' misschien ook 'paal, grensmaal' betekende. De toevoeging *Box/Boks-* gaat waarschijnlijk terug op Jan Buc, die in 1271 heer van *Mere* was.

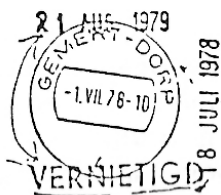
Gemert geen stadje maar een staatje

Ad Otten

Een dikke dertig jaar geleden werd Gemert aangemerkt als “historische stadskern” op grond van een zogenaamde algemene maatregel van bestuur d.d. 26 november 1973, en dat als uitvloeisel van de Financiële Verhoudingswet 1960. Met die wet en die specifieke maatregel werd met extra financiën tegemoet gekomen aan de bijzondere problematiek waarmee historische stadskernen toen ‘worstelden’. Het ministerie van Financiën had normen vastgesteld waaraan voldaan moest worden. Wilde je aanspraak maken op de extra financiën dan gold niet de aantoonbaarheid van stadsrechten uit een ver verleden maar dat je als ‘stad’ was aangeduid op tenminste twee van negen met name genoemde historische kaarten uit een periode liggende tussen 1602 en 1833. Gemert was spijtig genoeg maar op één van die kaarten aangetekend als ‘stadje’.¹ Maar... toen na enige jaren bleek dat twee gemeenten (Schagen en Thorn) die ook maar op één kaart voorkwamen, na aanlevering van andere kaarten, toch in aanmerking kwamen voor genoemde uitkering, ging men in Gemert natuur-

lijk ook op onderzoek. En jawel hoor, oud-gemeentesecretaris Jacques van den Broek vond in een antiquariaat in ‘s-Hertogenbosch zo’n alternatief: een kaartje van Judocus Hondius uit 1630 waarop Gemert was aangeduid als stad. De raad van gemeentefinanciën sputterde nog wel wat tegen met argumenten dat het bedoelde kaartje niet authentiek zou zijn, maar uiteindelijk zwichtte toch ook de staatssecretaris van Financiën. Gemert kreeg een nabetaling van 2,8 miljoen gulden en nog jarenlang een jaarlijkse uitkering van een bedrag tussen de 4 en 5 ton.²

Het toeval wilde dat terwijl het gemeentebestuur van Gemert nog zo ijverde voor de toekenning uit het ‘Fonds Historische Stadskernen’, de PTT in 1978 juist een poststempel invoerde met de

De poststempel ‘GEMERT-DORP’ heeft bestaan van 18 juli 1978 tot 21 augustus 1979.

tekst 'Gemert-dorp'. Burgemeester De Wit schreef meteen een brief-op-poten naar de directie van de PTT en in 1979 werd het nieuwe poststempel al vernietigd.³

Of Gemert hiermee nu definitief 'stad' werd? Natuurlijk niet! Al werd Gemert niet voor niks op een aantal kaarten aangeduid als stad. Het was in feite veel meer dan een stad. Het was een staatje. Maar hoe geef je dat aan op zo'n kaartje. Het gemakkelijkste is - zo moeten een stel cartografen uit het verleden geoor-

deeld hebben - om Gemert aan te duiden als 'stad'. Na de kaart van Majer uit 1747 en die van Hondius uit 1630 drukken we hierbij een kaart "Brabantiae" af van Henricus Naegle van rond 1580 en ook daarop zien we Gemert aangeduid als 'stad'. Het is wel even puzzelen want er staat een stadaanduiding zonder naam erbij zo lijkt het, maar... bij nader inzien kan die 'stad' boven de naam Taxandria alleen maar slaan op 'Gemert' dat op deze kaart onder de naam Taxandria terecht is gekomen, maar er is

Kaart "Brabantiae" van Henricus Naegle circa 1580. (Notabene: kaart met West-oriëntatie)

een streepje dat heel subtiel door Taxandria heen naar Gemert wijst.... Maar veel en veel interessanter, en correcter ook, zijn de kaarten waarop Gemert de status van een apart landje heeft gekregen. Zo'n kaart drukken we hier als toetje bij af en wie weet komt er misschien in regeringskringen nog eens iemand op het idee om voor een klein voormalig staatje als de Vrije en Soevereine Landsheerlijkheid Gemert met een of andere 'maatregel van

bestuur' ook nog eens wat extra geld uit te trekken. Het zou ten behoeve van de restauratie van de residentie van onze vroegere 'vrijheren' uitstekend van pas kunnen komen....

NOTEN:

1. Een kaart van T. Majer uit 1747
2. Vgl. L. Rouppe van der Voort, De Vrije Neutrale Grondheerlijkheid Gemert. Stad? Stadsrechten? Historische Stadskern? In: Gemerts Heem 1979 blz. 78-86.
3. Ad Otten, Gemert en de post, Gemert 1988, p.64.

Gemert met aparte landsgrenzen op een historische kaart uit 1739.

Kapittelstokjes

Wátterspeen is schaatsenrijder

In Gemerts Heem¹, schreef ik onlangs over de hojwaoge, hojwipper, sprinkhaon en over de wátterspeen. Die naam 'wátterspeen' bestaat echt, maar ik meende, afgaande op het Woordenboek van de Brabantse Dialecten [WBD],² dat een Gemertse wátterspeen een langpootmug (familie Tipulidae) was.

Mijn broer Piet Vos, oud-redacteur van het WBD, wees me er echter op dat de betekenis 'langpootmug' gebaseerd is op een waarschijnlijk foutieve invulling van een Amsterdamse vragenlijst die destijds verzonden werd vanuit het instituut dat nu Meertens Instituut heet. Piet vermoedt dat de destijds twaalfjarige invuller, een Gemertse gymnasiast, niet alles van beestjes afwist en dat de oudere zegsman niet zozeer de omschrijving van het beestje goed heeft beluisterd, maar meer is afgegaan op de begeleidende tekening, hoewel de vleugels op die tekening hem op andere gedachten hadden moeten brengen.

In het WBD³ treffen we verderop een andere mogelijkheid aan. Een Gemertse wátterspeen zou ook gewoon een waterspin (Agyroneta aquatica) kunnen zijn. Maar

daartegen pleit dat dat beestje in schoon stilstaand water leeft en onder water opvallende nesten spint tussen de waterplanten. De Gemertse wátterspeen houdt zich volgens Piet en ook onze zus, Ria Hoevenaars-Vos, echter op bovenop het oppervlak van stilstaand of langzaam stromend water. Hij heeft een slank lijf en zes lange poten. De uiteinden van de poten zijn sterk behaard en doordat deze haartjes door het haarvet niet nat worden, kan de Gemertse wátterspeen zich snel zigzaggend over het water voortbewegen. Volgens het WBD⁴ heet dit beestje in het Nederlands, vanwege zijn bewegingspatroon 'schaatsenrijder' (een algemene soort is *Gerris lacustris*). Het beestje is 20 mm lang en is een zeer algemeen voorkomend insect van de orde van de wantsen. Schaatsenrijders leven van insecten die zij op de waterspiegel vangen. In o.a. Volkel, Mierlo-Hout en Haps noemen ze de schaatsenrijder ook waterspin. Voor Gemert is deze naam in het WBD dus bij het verkeerde beestje terechtgekomen, nl. de langpootmug.

Wim Vos

NOTEN

1. Wim Vos, 'Sprinkhaonen èn aander bísjes', in: Gemerts Heem, jg. 50, 2008, nr. 4, p.26/7.
2. WBD, Deel III, sectie 4, afl. 2, p. 152-154, s.v. langpootmug.
3. WBD, Deel III, sectie 4, afl. 2, p. 244/5, s.v. waterspin.
4. WBD, Deel III, sectie 4, afl. 2., p. 245, s.v. schaatsenrijder.

Een (te) warme bakker

Ooit voerde bakker Hendrik Peeters, tegen wil en dank en als held op sokken, een rechtvaardige maar zeker niet heldhaftige strijd tegen de hoge Gemertse overheid, die in de persoon van de commandeur vond dat hij het Recht van Wind had.

Anderhalve eeuw later, in 1773, voerde bakker Ermgardus van Hoof een heldhaftige, maar zeker niet rechtvaardige strijd tegen de waag- en ijkmeester van Gemert, Gerard Blanckaerts. Toen twee schepenen in diens opdracht zich in de bakkerij vervoegden om des bakkers broden te wegen om zo te zien of die wel het juiste gewicht hadden, schoot Ermgardus uit zijn slof: "Dat gij met zo ene gaat!" Met die ene werd Blanckaerts bedoeld, want de bakker fulmineerde verder: "Gij kunt mij de clooten lekken, Blanckaerts, ik geven den donder om die Blanckaerts, want ik geve om den drossaard of niemand niet, gij hondsvot als je bent."

Tja, bakkertje, te licht gebakken en te

zwaar aangebrand...

De straf? Bakker Ermgard diende op zijn blote knieën Gerard Blanckaerts om vergiffenis te vragen, te verklaren dat hetgeen hij had gezegd hem oprecht leed deed, en de somma van 100 ducaten als genoegdoening aan de waag- en ijkmeester te overhandigen. (Bron: Gemert RA-71).

Simon van Wetten

Afbeelding Huis Borret van omstreeks 1814!

Op een op hout aangebracht olieverfschilderij dat een beeld geeft op het dorp Gemert gezien vanuit het achterland van het kasteel, kan men aan het Binderseind een groot pand ontwaren met drie of vier schoorstenen. Daar komt maar één pand voor in aanmerking en dat is Huis Borret, dat in 1848 de bestemming zou krijgen van klooster

(Nazareth). Het schilderij, dat een twintig jaar geleden verworven werd door het gemeentearchief van Gemert moet gedateerd worden vóór of uiterlijk in 1817. Het op dit schilderij afgebeelde gereformeerde kerkje werd namelijk in genoemd jaar gesloopt. Daar op het schilderij ook een zogenaamde Lange Juffer staat ten behoeve van kadastrale opmetingen waar in 1811 in Gemert mee werd begonnen moet men concluderen dat het schilderij dateert uit de jaren 1811-1817.

Ad Otten

‘Commanderij van Gemert’ ook in Vught

In een verkoopakte van 1 november 1781 berustend in het oud-rechterlijk archief van Vught I vond Wim Jaegers iets heel intrigerends.

De verkoop betrof een onroerend goed met de intrigerende naam “De Commanderij van Gemert, nu ZionsBurcht”. De complete omschrijving van dit onroerend goed luidt: *een buitenplaats met heerenhuysinge, stallinge, koetshuys, tuijnmanswooninge, binnen en buijte tuijnen met de broeijsacken, raamen en matten, tuijn-gereetschappen, tuijnbanken, stoelen, ladders en bloemstocken, niets daarvan uijtgezonderd en voorts aangeleegde landerijen, plantages*

van opgaande boomen en schaarhout met verdere regten en toebehoorten vandien, vanouds genaamd De Commanderije van Gemert, nu ZionsBurcht, groot volgens het quohier der verpondingen, 33 loopense 79 roeden ofte soo groot en klijn allen ‘t selve geleegen is binnen dese Heerlijkheijd Vught.

Het was dus ook zeker niet zomaar een huis in Vught, maar het restant van de voormalige Commanderije Vught van de Duitse Orde die gedurende de Tachtigjarige Oorlog werd verwoest en uiteindelijk na de Vrede van Munster werd opgeheven. In 1603 werd na de belegering van Den Bosch door Prins Maurits de onder patronaat van de Duitse Orde gestelde parochiekerk St.Lambertus door het terugtrekkende Staatse leger in brand gestoken. Het commandeurshuis lag toen al in as. In 1615 was de kerk weliswaar hersteld maar de commandeurswoning van Vught niet. De commandeur verbleef van dan af in het refugiehuis van de Commanderij Vught binnen de wallen van 's-Hertogenbosch. Zoals bekend werd in 1629 Den Bosch veroverd door Prins Frederik Hendrik en werden niet lang daarna alle geestelijke goederen in de Meierij van Den Bosch gevorderd. Dat uiteraard onder protest van de Duitse Orde maar dat mocht vooralsnog niet baten. De Vrede van Munster in 1648 deed evenmin recht aan de rechten van

18de eeuwse prenten van respectievelijk "Zionsburg" oftewel "Commanderij van Gemert" en de voormalige Duitsordenskerk te Vught.

de Duitse Orde. De St.Lambertuskerk werd door de Hervormden in bezit genomen en de goederen van de Commanderij Vught zouden niet uit de verbeurdverklaring worden ontslagen of zij moesten verkocht worden aan 'een vertrouwd dienaar der Staten'. De Duitse orde besloot daarop tot opheffing van de Commanderij Vught en de commandeur van Gemert werd in 1662 in opdracht van de landcommanderij Alden Biesen belast met de verkoop van de onroerende bezittingen. Op 22 december 1663 kwam het ook tot een daadwerkelijke verkoop. Maar niet alle bezittingen werden overgedragen. Zo bleef de Duitse Orde de tienden behouden en zo blijft er zelfs tot in de negentiende eeuw een lid van de Duitse Orde als pastoor fungeren. De laatste (te weten Andries Wilhelm Nobelen uit Maastricht) sterft in Gemert in 1829 ten huize van de familie Borret aan het Binderseind (later ver-

bouwd tot klooster Nazareth). Volgens JCA Hezenmans (De Commanderij der Duitse Orde te Vucht, 's-Hertogenbosch 1887, blz. 44) zou op de grondslagen van het vroegere commandeurshuis te Vught een landhuis zijn opgetrokken dat de naam Sionsburg ontving. Ingevolge de tijdelijke onder beheerstelling van de opgeheven Commanderij Vught onder de Commanderij Gemert zal dat dus in Vught de naam hebben gekregen van de beheerder te weten: 'De Commanderij Gemert'.

Ad Otten, met dank aan Wim Jaegers

NOOT:

1. ORA Vught invnr.56

Duitse vliegtuigen boven het kasteel?

In "Kasteel bezet-kasteel bevrijd, 1939-1945" van de hand van Annie van de Kimmenade-Beekmans, zien we op blz. 15 een drietal fraaie foto's uit het archief van de Congregatie van de Heilige Geest. De onderste van de drie toont drie vliegtuigen, naar het onderschrift te oordelen van Duitse makelij, die in een strakke formatie laag over het kasteel vliegen. De foto zou op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval, zijn genomen. Aangezien de Duitsers met een grote overmacht aan vliegend en rollend materieel binnenvielen zou deze foto daadwerkelijk kunnen voorstellen wat het onderschrift suggereert.

Wat nog meer opvalt aan deze foto is het feit dat de Jezuïetenbouw, waarboven de drie vliegen, zich nog in de vooroorlogse toestand bevindt. De foto zou dus echt op 10 mei 1940 genomen kunnen zijn. Een dag later brandde dit gebouw goeddeels af door een beschieting van de Duitse invaller.

Als onderzoeker van de regionale oorlogsgeschiedenis, in het bijzonder die van de luchtoorlog, werd mijn aandacht vooral getrokken naar de drie vliegtuigen. Welk type vloog die dag over Gemert?

Wat we op de foto zien zijn tweemotorige vliegtuigen, met een enkel richtings-

roer aan de staart en een vrij hoekige voorzijde. Gezien de grootte van het front van de motoren moeten dit luchtgekoelde radiaalmotoren zijn geweest. Welk Duits type komt hiervoor in aanmerking? Eigenlijk niet een! Alleen de Britse Bristol Blenheim Mk.I lichte bommenwerper voldoet min of meer aan deze criteria.

Tijdens de Duitse inval lag Gemert in de opmarsroute van het 26e Legerkorps, een onderdeel van het 18e Leger. In de spitsen van dit korps bevonden zich de 254e en de 256e Infanteriedivisies. Wat ook blijkt uit de verkenningseenheid, de Aufklärungs-Abteilung 256, die op 11 mei in gevecht kwam met de Nederlandse militairen van het Geniedetachment Frets in het kasteel. Bij het Duitse 18e Leger waren luchtmachteenheden ingedeeld, twee luchtverkenningseenheden en een eskader bommenwerpers. Dit laatste, het Kampfgeschwader 4, was uitgerust met de zware Heinkel He 111P en de middelzware Junkers Ju 88A. Deze vliegtuigen werden in die dagen veelvuldig ingezet boven en voor het front. Het profiel van beide komt echter in het geheel niet overeen met dat van de foto. Ook het derde type bommenwerper dat de Duitsers in die dagen bezigden, de Dornier Do 17Z, komt met zijn dubbel richtingsroer, niet overeen.

De Bristol Blenheim dan? Dat toestel is door de Britten op die 10e mei, vanuit Noord-Frankrijk, ingezet om o.a. de toestand van de Venlose bruggen te verkennen. Gezien de vliegrichting op de foto, noordoost – zuidwest, zouden ze op de terugweg moeten zijn. Helaas echter, de Britten zetten maar twee toestellen in, waarvan er ook nog een bij Venlo werd neergeschoten. Dus ook geen Bristol Blenheims! Wat dan wel?

Bij een sterke uitvergroting blijken er geen details op deze vliegtuigen te zien. Geen plaatsing van de motoren, geen cockpitramen, geen onderscheidingstekens, niets. Alles is zwart! Het sterke vermoeden dringt zich op dat de drie vliegtuigen zijn ingetekend. Een trucfoto dus! Wie zou daaraan schuldig zijn? Pater Eduard Loffeld van de congregatie van de Heilige Geest misschien? Hij was een verwoede fotograaf en heeft het archief van het kasteel een prachtige collectie oorlogsfoto's nagelaten. Bekend is ook

dat Loffeld in 1940 door het dorp trok om foto's van 1939 en 1940 te verzamelen. Hiervoor bezocht hij o.a. fotograaf Duppen, gemeentesecretaris Jacques van den Broek en rector Busscher in Elsendorp. Het is niet onmogelijk dat ook dit materiaal in het archief van het kasteel belandde. Onduidelijk blijft dus wie de drie vliegtuigen intekende.

Ruud Wildekamp

“Ridders” waren “Gemertse fietsen”

Wim Vos is druk bezig met een uitgebreid nieuw Gemerts Woordenboek en ook daar zal hij wel weer niet alles in krijgen, maarr toch wagen we 't erop hem nog een bijzondere aanvulling aan te bevelen. Een aanvulling die ook heel

“Ridders van Gemert”

erg past bij de bijzondere geschiedenis van Gemert die begon in de riddertijd. Maar Gemert ging met de tijd mee en zo rond 1950 stond 'rídder' in 't Gemertse ook te boek voor een fiets! Rijwielhandelaar en reparateur 'Graard' Jonkers verkocht die op de hoek van Binderseind-Stereind. Een eigen merk! En Graard en later zoon Piet decoreerden die fietsen met een kostelijk fietsplaatje dat we hierbij afdrukken.

Ad Otten

Stem voor “De Volksvriend”

“De Volksvriend” aan de Oudestraat is door de gemeente ingeschreven voor de Provinciale stemwedstrijd om de meest verrommelde Brabantse lokatie op te knappen... De Volksvriend staat er al vanaf 1888 nadat op deze plaats een oude uit 1670 daterende Zaanse stellingmolen tot de grond toe afbrandde. De nieuwe molen werd een beltmolen met de naam “De Volksvriend”: een molen met een voor die tijd groot vermogen (“*ne meulen mí ballen*”). Al vóór de brand beschikte het molenbedrijf aan de Oudestraat (en dat was héél modern in die tijd) ook al over een aparte stoommalerij zodat in het geval van windstilte er toch gemalen kon worden.

Later kwam er ook in de molenberg van “De Volksvriend” een machinekamer van waaruit een maalstoel kon worden aangedreven. Maar... tot in de tweede helft van de jaren zestig van de vorige eeuw spande toch de windmolen zelf, de kroon van het molenbedrijf. In die tijd werd ‘onze’ stoere ‘Volksvriend’ ook nog gebruikt als reclame-achtergrond van nog zo’n stoere Brabander: D’N DAF! Wij in Gemert willen onze Volksvriend maar wat graag behouden. In 1972 - de molen was toen al enige jaren niet meer in bedrijf - zakte bij een demonstratie één van de 27 meter lange wieken uit het molenkruis en bleef steken in de molenberg. In 1985 werd de andere wiek uit veiligheidsoverwegingen verwijderd en sedertdien staat onze Volksvriend zonder armen. Het molenwerk binnenin is droog gehouden. En: De Gemertenaar wil ‘zijn’ Volksvriend maar wat graag behouden. Hij ligt als een visitekaartje aan de entree van het dorp. Iedereen die in Gemert niet hoeft te zijn komt er via de Zuid-Om ook langs. En... vanuit het inmiddels ontwikkelde natuurgebied rond de visvijver Dribbelei zou de molen-in-bedrijf een heel bijzonder decor bieden. Natuurlijk moet de molen dan weer helemaal vrij komen staan. En juist daar richt zich de inschrijving op voor de wedstrijd. De complete verplaatsing van het bedrijf met de silo’s.

Wanneer dát mogelijk wordt zal de
gemeente zich meteen ontfermen over
De Volksvriend zelf...

Daarom stem op onze volksvriend.

Iedereen **moet** gemobiliseerd worden. Van 15 juni tot en met 6 juli kan er gestemd worden. Opa's, oma's, papa's, mama's, kinderen alsjeblieft stem mee! Hoe te stemmen? Ga naar **www.molendevolksvriend.nl** en hou je mobiele telefoon bij de hand.

De Volksvriend en Villa Landhorst aan de Oudestraat. Schilderij van Peter Schoofs, 1937. (foto Piet Kuppens)